

ВНЕСОК АКАДЕМІКА ПЕТРА ТРОНЬКА У ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ШЕВЧЕНКОВОГО КРАЮ

*Мельниченко Василь
м. Черкаси*

Державний, науковий та громадський діяч, Герой України, академік П. Т. Тронько увійшов в історію як визначний організатор пам'яткоохоронної роботи та краєзнавчого руху в Україні. На зламі двох епох, у не простих суспільно-політичних умовах він відіграв особливу роль у започаткуванні та послідовній реалізації державних проєктів зі збереження і популяризації культурної спадщини України як символу української національної ідентичності. У 1995 році Олесь Гончар писав: «Ми, письменники України, в тім числі і я, бачили, були свідками й учасниками багатьох національно-патріотичних ініціатив П. Т. Тронька, з якими тодішні партійно-урядові правителі України змушені були погоджуватись» [1].

Щонайменше півстоліття найпомітніші події у сфері духовного життя України тією чи іншою мірою були пов'язані з ім'ям П. Т. Тронька. Його творча невтомність, високий професіоналізм, виняткова порядність у стосунках з людьми, дивовижна здатність згуртовувати навколо себе ентузіастів своєї справи – саме у цьому криється розгадка феномена видатного вченого і громадянина. На сьогодні академік Петро Тронько – єдиний серед Героїв України, хто удостоєний цієї найвищої державної відзнаки незалежної України за визначні особисті заслуги перед державою саме «у розвитку науки, відродженні та збереженні історико-культурної спадщини українського народу» [2].

Попри наявність численних праць, присвячених життєвому шляху, державній, науковій та громадській діяльності П. Т. Тронька, ще чимало її аспектів залишається недостатньо висвітленими, зокрема його роль у збереженні культурної спадщини окремо взятих регіонів України. Це сповна стосується і Черкащини, яку жителі цієї частини України – батьківщини великого пророка українського народу, любовно називають Шевченковим краєм. Тож сьогодні, коли помітно активізувалися історико-біографічні та просопографічні дослідження, погляд на непересічну постать П. Т. Тронька крізь призму його місця у збереженні

національної культурної спадщини в одному з історичних регіонів нашої держави – Черкащині, набуває особливої актуальності.

Петро Тимофійович неодноразово бував у містах і селах краю, вивчав проблеми гуманітарної сфери, передусім пов'язані зі збереженням культурної спадщини. Особливу увагу приділяв вшануванню і увічненню пам'яті про Т. Г. Шевченка. Часто виїздив у місця, пов'язані із життям та творчістю пророка українського народу – Канів, Звенигородку, Корсунь, Моринці, Шевченкове, Черкаси.

Шевченківські місця на Черкащині приваблювали Петра Тимофійовича не тільки своєю святістю, а й почуттям високої відповідальності за їх охорону та збереження у належному стані, використанні у справі громадянсько-патріотичного виховання. Його любов і глибока шана до Шевченка особливо проявилася, коли він обіймав високі державні посади. Зокрема, будучи заступником Голови Ради Міністрів УРСР, П. Т. Тронько доклав чимало зусиль для гідного відзначення славних ювілеїв Кобзаря – 100-річчя від дня смерті (1961) та 150-річчя від дня його народження (1964).

Завдяки його ініціативі і наполегливості в Україні вперше так широко відзначалися ювілеї Кобзаря. Зокрема, 29–30 травня 1964 року в Києві відбувся Міжнародний форум діячів культури, присвячений 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. У ньому взяли участь письменники, художники, вчені із 43 зарубіжних країн, офіційна делегація ООН з питань освіти, науки і культури. Про той вже далекий в часі період П. Т. Тронько згадував: «Пишаюсь тим, що свого часу був заступником голови оргкомітету, коли проводилися великі свята, присвячені Кобзарю. Такого свята ще не було в світі, коли ми відзначили 150-річчя з дня народження Шевченка у 1964 році... Ми взяли шість пароплавів у Києві, посадили всі делегації майже з усіх країн світу. Увечері виїхали до Канева, там ночували, вдень проводили урочисті акції, вшанували Шевченка. Потім подали 32 автобуси, поїхали в Моринці, Кирилівку» [3, 4].

До відзначення Шевченківських дат на меморіальних об'єктах Черкащини, пов'язаних з іменем Кобзаря, було виконано значний обсяг пам'яткоохоронних, будівельних та опоряджувальних робіт, якими особисто опікувався П. Т. Тронько. У 1961 і 1964 роках в Каневі, на батьківщині Т. Г. Шевченка – в селах Моринці, Шевченкове та Будище, окрім меморіальних, було споруджено чимало соціально-побутових об'єктів – магазинів, їдалень, готелів, упорядковано сільські вулиці. Зокрема, за рівнем забудови і благоустрою село Моринці у 1970 році було визнано одним із найкращих сільських населених пунктів СРСР. Завдяки ініціативі й наполяганню П. Т. Тронька відзначення 150-річного Шевченківського ювілею тоді було включено до календаря ювілейних дат ЮНЕСКО [4, 398–399].

У контексті вшанування і увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка заслуговує на увагу лист П. Т. Тронька на адресу першого секретаря ЦК Компартії України П. Ю. Шелеста від 6 лютого 1964 року. У ньому зазначено, що «на адресу Верховної Ради УРСР, Республіканського урядового ювілейного комітету надходять клопотання від трудящих, діячів літератури і мистецтва, громадських організацій про необхідність перейменування Черкаської області на Шевченківську область із залишенням за обласним центром його колишньої назви «місто Черкаси». Аналогічні просьби надійшли від Черкаського сільського обкому партії та Черкаського сільського облвиконкому. Вважаю, що ці пропозиції заслуговують на серйозну увагу і їх слід підтримати».

На основі цього листа було підготовлено лист аналогічного змісту за підписом П. Ю. Шелеста і направлено до Москви М. С. Хрущову. Про наслідки його розгляду невідомо. Ймовірно, що він з ідеологічних міркувань не був розглянутий позитивно, або ж «загубився» в апаратних інстанціях і не потрапив до адресата, якого невдовзі було усунуто від займаної посади [5].

У справі охорони і збереження культурної спадщини Шевченкового краю П. Т. Тронько для реалізації пам'яткоохоронних проєктів максимально використовував можливості Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (УТОPIK), яке він очолював багато років, працюючи в уряді й пізніше. Вже не перебуваючи на посаді заступника голови уряду, П. Т. Тронько, як голова товариства, продовжував перейматися упорядкуванням та благоустроєм Шевченківських місць на Черкащині.

У 1983–1985 роках УТОPIK ініціював і фінансував відтворення Тарасової світлиці – хати Ядловського на Чернечій горі, Успенського собору XII ст., в якому дві доби знаходилася домовина з тілом Т. Шевченка перед похованням на Чернечій горі, впорядкування інших об'єктів, пов'язаних з життям і діяльністю Кобзаря. На всі ті заходи очолюване П. Т. Троньком товариство виділило 10 млн руб. [6, 71].

Можна приводити багато прикладів активної громадянської позиції П. Т. Тронька як оборонця національної культурної спадщини і, передусім святих для нього Шевченківських місць. Наприкінці 1980-х років, коли вирували пристрасті навколо промислового будівництва в охоронній зоні ландшафту Шевченківського заповідника, до депутата Верховної УРСР по Канівському виборчому округу П. Т. Тронька 26 жовтня 1988 року звернулася група працівників канівського заводу «Магніт» з проханням допомогти припинити будівництво у заповідній зоні. З притаманною йому оперативністю він відредагував на звернення виборців та ініціював створення спеціальної депутатської комісії Верховної Ради, яка вивчила матеріали канівського конфлікту і дійшла висновку, що ніякого будівництва на лівому березі

Дніпра навпроти Шевченкової могили не повинно бути. Таку ж думку висловила й експертна комісія Академії наук УРСР [7, 19].

На сесії Верховної Ради 11 листопада 1988 року П. Т. Тронько рішуче поставив вимогу про внесення питання у порядок денний сесії. «Мова йде, – наголошував він, – про конкретне питання... Іде мова про грубе порушення законодавства. Вони не слухають ні вказівок вищестоячих органів, прямо скажемо, ні Центрального комітету, у тому числі, ні Комісії, яка зробила висновки про те, що це беззаконня, про те, що це спотворює національну культуру, ландшафт і т. д. І зараз я чув, що ніяких рішень немає. Так от, ми просимо уряд припинити це беззаконня, припинити будівництво, віднайти можливості, щоб перенести будівництво з цієї зони в інше місце, а не під Шевченковою горою. От про що йде мова» [8, 112]. Бюрократична система ще певний час чинила опір, але, все ж таки, 5 травня 1990 року, нарешті, було прийняте розпорядження Ради Міністрів УРСР про припинення будівельних робіт [9, 532].

У своїй державній і громадській діяльності Петро Тимофійович велику увагу приділяв й іншим історичним місцям Черкащини, зокрема батьківщині Богдана Хмельницького – славній своїми державницькими традиціями Чигиринщині, де давно назрілою була необхідність створення державного історико-культурного заповідника. Адже на той час єдиною пам'яткоохоронною установою на Черкащині був Шевченківський заповідник у Каневі, який на державному рівні комплексно займався охороною, дослідженням та популяризацією історико-культурних пам'яток на включеній до заповідника території.

Ідея утворення на базі комплексу пам'яток Чигиринщини державного історико-культурного заповідника зародилася ще в кінці 1960-х років. Однак вирішення питань про створення цього та інших історико-культурних заповідників заходило в глухий кут, оскільки тодішнє компартійне керівництво України розглядало їх як осередки націоналізму, що становило загрозу існуванню тоталітарної системи.

Незважаючи на це, заступник голови уряду П. Т. Тронько у 1960-х роках, взявши на себе ініціативу й активну участь у відтворенні видатних пам'яток національної культурної спадщини Черкащини, перейнявся ідеєю утворення на базі комплексу історико-культурних пам'яток міста Чигирин, села Суботів і урочища Холодний Яр державного історико-культурного заповідника.

За його дорученням ще у 1969 році була організована спеціальна наукова експедиція з числа фахівців різних галузей науки і культури для вивчення безпосередньо на місці питання про пам'ятки та пам'ятні місця тодішнього Чигиринського району, передусім Чигирин, Суботова та Холодного Яру. До неї були включені відомі українські вчені й діячі культури: доктор історичних наук О. С. Компан, доктор мистецтвознавства Г. Н. Логвин, письменник О. І. Микитенко, кандидати історичних наук О. М. Апанович, В. Д. Баран, кандидат архітектури

С. К. Кілессо, начальник відділу пам'яток архітектури та монументів Держбуду УРСР Л. І. Граужіс та інші відомі фахівці. У ході тривалої розмови напередодні експедиції П. Т. Тронько просив членів комісії не лише фахово оцінити реальний стан справ збереження тієї чи іншої пам'ятки, а й висловити конкретні рекомендації щодо утворення тут національного заповідника, здійснення музеєфікації окремих об'єктів та вирішення інших питань.

Після всебічного вивчення пам'яток регіону учасники наукової експедиції у доповідній записці на ім'я П. Т. Тронька від 14 листопада 1969 року зробили висновок, що «Чигирин разом з Черкасами і Каневом був осередком зародження і формування славетного українського козацтва. У XVI–XVII ст. він стояв на самому передньому краї українського прикордоння, що межувало з Диким полем... Саме тут, в Чигирині, і в інших містах прикордоння, козаки відбивали турецько-татарський наступ, що мало загальноєвропейське значення». Члени наукової експедиції внесли уряду УРСР пропозицію «оголосити територію стародавніх міст Чигирин і Суботова – містами-заповідниками, а Холодний Яр – національним заповідником-парком» [10, 265].

Невідкладного вирішення, на думку вчених, вимагали й проблеми Холодноярського заповідника, визначення його зон, меж, передбачення в ньому комплексу «Коліївщина», з центральним об'єктом – пам'яткою архітектури – Мотронинським монастирем, перетворивши останній на музей історії гайдамацького руху і Коліївщини. До реалізації згаданих пропозицій пропонувалося підключити понад 30 республіканських міністерств, відомств, громадських організацій, творчих спілок, наукових закладів та проектних установ.

Вагомий внесок у дослідження і увічнення унікального комплексу пам'яток Чигиринщини вносило Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, яке виділило кошти на проведення робіт з реставрації Мотронинського монастиря, встановлення низки пам'ятних знаків. Окрім того Товариство виділило близько 60 тис. рублів на здійснення в регіоні фундаментальних археологічних досліджень.

Однак ініційовані П. Т. Троньком плани щодо впорядкування пам'ятних місць Чигиринщини ще довго залишалися на папері. Це обумовлювалося, передусім, тими змінами, що відбулися у політичному керівництві України у 1972 році. В провину знятому зі своєї посади першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту ставились, зокрема, недоліки в проведенні національної політики. А одіозний секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань В. Ю. Маланчук завзято взявся викорінювати «бацили націоналізму».

Своєрідним вироком роботі щодо увічнення історії українського козацтва стала розіслана 20 серпня 1973 року членам і кандидатам в члени політбюро ЦК КПУ його доповідна записка, в якій вказувалося, що заходи з увічнення козацтва набрали непомірного характеру і «здатні підживлювати націоналістичні та шовіністичні ілюзії і пережитки» [11, 139–142].

І тільки в кінці 1980-х рр., зі зміною суспільно-політичної ситуації в Україні почало змінюватися ставлення до проблем національно-культурного відродження. У цей час у березні 1989 року було реалізовано і давній задум П. Т. Тронька. Враховуючи громадську думку, уряд УРСР своєю постановою від 7 березня створив Чигиринський державний історико-культурний заповідник [12]. Нині це – Національний історико-культурний заповідник «Чигирин».

Своєрідним підсумком даної статті можуть бути слова Ігоря Ліхового, у минулому генерального директора Шевченківського національного заповідника і міністра культури України про те, що лише побіжний перелік участі Петра Тронька у справах Шевченкового краю, очевидцем та учасником яких випало бути й автору цих спогадів, вражає важливістю та послідовністю намагань допомогти зберегти і примножити історико-культурні і природні скарби регіону, який він вважав серцем України» [7, 43].

Список використаних джерел і літератури

1. Гончар О. Невтомний трудівник на ниві науки і культури // *З любов'ю до України*. На пошану академіка Національної академії наук України Петра Тимофійовича Тронька. Київ. 1995. Рідний край.
2. Указ Президента України від 7 липня 2000 року N 864/2000 про присвоєння звання Героя України Троньку П. Т. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864/2000#Text>
3. Тронько П., Чабан А. Що залишимо нащадкам? // *День*. 2002. 15 серпня. С. 4.
4. ЮНЕСКО про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Шевченківський словник: В 2-х т. Київ, 1977. Т. 2. С. 398–399.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. Опис 31 (II). Справа 2368. Докладные записки, письма, справки отделов ЦК, обкомов КПУ, Министерства культуры УССР, творческих организаций о праздновании 150-летия со дня рождения Т. Г. Шевченко, о проведении юбилеев. 225 арк.
6. Шевченко Ф. П. На варті народних святинь // *Що ми залишимо нащадкам?* К.: Ін-т іст. України НАН України, 2008. С. 67–73.
7. Мельниченко В. М. Академік Петро Тронько і Шевченків край. Черкаси, «Вертикаль», видавець Кандич С. Г., 2025. 62 с., іл.
8. Тронько П. Т. *З любов'ю до України*. К.: Рідний край, 1995. С. 112.
9. Тарахан-Берега З. П. Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. Київ: Родовід, 1998. С. 532.

10. Доповідна записка учасників наукової експедиції заступнику Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Троньку про результати обстеження пам'яток Чигирин, Суботова і Холодного Яру // *Збережемо тую славу*. Збірник документів і матеріалів. Київ: Рідний край, 1997. С. 265.

11. Войналович В. А., Данилюк Ю. З. З історії створення історико-культурного заповідника на базі комплексу пам'яток м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр // *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*: Матеріали Третіх Всеукраїнських читань. Київ – Черкаси, 1993. С. 139–142.

12. Постанова Ради Міністрів УРСР №77 від 7 березня 1989 р. «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області державним історико-культурним заповідником» // Збірник постанов уряду УРСР. 1989. № 3.